

INSTITUTIONAL IQTISODIYOTNING SHAKLLANISHI

Usmonov Murodbek Dusmurot o'g'li,*SamISI "Raqamli iqtisodiyot" kafedrasi assistant-stajyori***Normamatov Asadbek Anvar o'g'li,***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola institutlar va ularning iqtisodiy tizimlarni shakllantirishdagi rolini o'rganadigan institutsional iqtisodiyotga oid tushunchalarni kengaytiradi. Maqolada, institutsional iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari, uning tarixiy rivojlanishi va hozirgi zamondagi ta'siri haqida so'z yuritiladi. Institutsional iqtisodiyot evolyutsion jarayonlarni va iqtisodiy xulq-atvorni shakllantiruvchi institutlarning ahamiyatini o'rganadi, bu esa ijtimoiy, siyosiy va madaniy institutlarning iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirini tushunishga imkon beradi. Xususan, Torshteyn Veblen, Jon R. Commons va boshqa asosiy iqtisodchilar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va an'anaviy institutsionalizm, iqtisodiyotning faqat texnologik va iqtisodiy jihatlaridan tashqari, ijtimoiy va siyosiy ta'sirlarini ham o'rganishga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: institutsional iqtisodiyot, institutlar, iqtisodiy tizim, institutsional iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari, Torshteyn Veblen, Jon R. Commons.

Abstract. This article expands on the concepts of institutional economics, which studies institutions and their role in shaping economic systems. The article discusses the main directions of institutional economics, its historical development and current impact. Institutional economics studies the evolutionary processes and the importance of institutions in shaping economic behavior, which allows us to understand the impact of social, political and cultural institutions on the economy. In particular, the ideas put forward by Thorstein Veblen, John R. Commons and other major economists, and traditional institutionalism, emphasize the study of social and political effects in addition to the technological and economic aspects of the economy.

Keywords: institutional economics, institutions, economic system, main directions of institutional economics, Thorstein Veblen, John R. Commons.

Аннотация. Эта статья расширяет тему институциональной экономики, которая исследует институты и их роль в формировании экономических систем. В статье говорится об основных направлениях институциональной экономики, ее историческом развитии и влиянии в настоящее время. Институциональная экономика исследует эволюционные процессы и важность институтов в формировании экономического поведения, что позволяет нам понять влияние социальных, политических и культурных институтов на экономику. В частности, идеи, выдвинутые Торстейном Вебленом, Джоном Р. Коммонсом и другими ведущими экономистами и традиционным институционализмом, подчеркивают изучение социальных и политических эффектов экономики в дополнение к только технологическим и экономическим аспектам.

Ключевые слова: *институциональная экономика, институты, экономическая система, основные направления институциональной экономики, Торстейн Веблен, Джон Р. Коммонс.*

Institutsional iqtisodiyot evolyutsion jarayonning rolini va iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirishda institutlarning rolini tushunishga qaratilgan. Uning asl yo'nalishi Torshteyn Veblenning instinktga yo'naltirilgan dixotomiyasida, bir tomondan texnologiya va boshqa tomondan jamiyatning "tantanali" sohasi o'rtasida edi. Uning nomi va asosiy elementlari 1919-yilda Uolton X. Hamiltonning American Economic Review maqolasiga borib taqaladi. Institutsional iqtisodiyot ushbu turli institutlarning (masalan, shaxslar, firmalar, davlatlar, ijtimoiy me'yorlar) murakkab o'zaro ta'siri natijasida institutlar va bozorlarni kengroq o'rganishga urg'u beradi. Ilgarigi an'ana bugungi kunda iqtisodiyotga etakchi heterodoks yondashuv sifatida davom etmoqda.

"An'anaviy" institutsionalizm institutlarni shunchaki did, texnologiya va tabiatga qisqartirishni rad etadi (qarang: naturalistik xatolik). Ta'mlar, kelajakka bo'lgan umidlar, odatlar va motivatsiyalar bilan bir qatorda, nafaqat institutlarning tabiatini belgilaydi, balki ular tomonidan cheklangan va shakllantiriladi. Agar odamlar doimiy ravishda muassasalarda yashab, ishlasa, bu ularning dunyoqarashini shakllantiradi. Asosan, bu an'anaviy institutsionalizm (va uning zamonaviy hamkasbi institutsionalistik siyosiy iqtisod) iqtisodiyotning huquqiy asoslarini (qarang: Jon R. Kommons) va institutlar barpo etilib, keyin o'zgartiriladigan evolyutsion, odatiy va irodaviy jarayonlarga urg'u beradi (qarang Jon Dyui, Torshteyn Veblen va Daniel Bromli). Institutsional iqtisod asosiy e'tiborni o'rganish, cheklangan ratsionallik va evolyutsiyaga qaratadi (barqaror imtiyozlar, ratsionallik va muvozanatni qabul qilish o'rniga). U 20-asrning birinchi yarmida Amerika iqtisodining markaziy qismi bo'lgan, jumladan Torshteyn Veblen, Uesli Mitchell va Jon R. Kommons kabi mashhur, ammo xilma-xil iqtisodchilar. Ba'zi institutsionalistlar Karl Marksni institutsionalistik an'anaga tegishli deb bilishadi, chunki u kapitalizmni tarixiy jihatdan chegaralangan ijtimoiy tizim deb ta'riflagan; boshqa institutsionalist iqtisodchilar [kim?] Marksning kapitalizm ta'rifi qo'shilmaydilar, buning o'rniga bozorlar, pul va ishlab chiqarishga xususiy mulkchilik kabi belgilovchi xususiyatlarni vaqt o'tishi bilan rivojlanib boruvchi, lekin shaxslarning maqsadli harakatlari natijasida ko'radilar.

Muhim variant 20-asr oxiridagi yangi institutsional iqtisodiyot bo'lib, u neoklassik iqtisodning keyingi ishlanmalarini tahlilga birlashtiradi. Huquq va iqtisod 1924 yilda Jon R. Kommons tomonidan "Kapitalizmning huquqiy asoslari" asari nashr etilgandan beri asosiy mavzu bo'lib kelgan. O'shandan beri qonunning (rasmiy institut) iqtisodiy o'sishdagi roli haqida qizg'in bahs-munozaralar davom etmoqda. Xulq-atvor iqtisodiyoti - bu iqtisodiy xatti-harakatlarning oddiy taxminlariga emas, balki psixologiya va kognitiv fanga oid ma'lumotlarga asoslangan institutsional iqtisodiyotning yana bir o'ziga xos xususiyati.

Ushbu maktab bilan bog'liq bo'lgan mualliflarning ba'zilari orasida Robert H. Frank, Uorren Samuels, Mark Tool, Jefri Xodgson, Daniel Bromley, Jonatan Nitzan, Shimshon Bichler, Elinor Ostrom, Anne Meyhew, Jon Kennet Galbreith va Gunnar Myrdal, lekin hatto

sotsiolog C. Rayt Mills o'zining asosiy tadqiqotlarida institutsionalistik yondashuvdan katta ta'sir ko'rsatdi.

Torshteyn Veblen (1857–1929) o'zining birinchi va eng ta'sirli kitobini Chikago universitetida bo'lganida “Bo'sh vaqtlar nazariyasi” (1899) haqida yozgan. Unda u muvaffaqiyatni namoyish qilish usuli sifatida kapitalizmdagi odamlarning boyliklarini aniq iste'mol qilish motivatsiyasini tahlil qildi. Ko'zga ko'ringan bo'sh vaqt Veblen tanqidining yana bir yo'nalishi edi.

Veblen "Biznes korxonasi nazariyasi" asarida (1904) sanoat ishlab chiqarish motivlarini odamlarning narsalardan foydalanish motivatsiyasini sanoat infratuzilmasidan foyda olish uchun foydalanadigan yoki noto'g'ri ishlatadigan biznes motivlaridan ajratib ko'rsatdi va birinchisi ko'pincha korxonalar ikkinchisiga intilishlari sababli to'sqinlik qiladi, deb ta'kidladi. Ishlab chiqarish va texnologik taraqqiyot biznes amaliyoti va monopoliyalarning yaratilishi bilan cheklanadi. Korxonalar o'zlarining mavjud kapital qo'yilmalarini himoya qiladilar va ortiqcha kreditlardan foydalanadilar, bu esa siyosiy hokimiyatni biznes nazorati orqali tushkunlikka olib keladi va harbiy xarajatlar va urushlarni ko'paytiradi. Bu ikki kitob, birinchi navbatda, iste'molchilikni tanqid qilishga, ikkinchidan esa foyda olishga qaratilgan, o'zgarishlarni yoqlamadi.

1920-yillar va 1929-yildagi Uoll-strit halokatidan keyin Torshteyn Veblenning isrofgarchilik tendentsiyasi va sog'lom moliyaviy institutlarni yaratish zarurligi haqidagi ogohlantirishlari haqiqatga aylangandek tuyuldi.

Torshteyn Veblen 1898 yilda "Nega iqtisod evolyutsion fan emas?" sarlavhali maqola yozdi va u hozirgi evolyutsion iqtisodning kashshofiga aylandi.

Jon R. Commons (1862-1945) ham G'arbiy Amerikaning o'rtalaridan kelgan. Uning “Institutsional iqtisod” (1934) asarida jamlangan g'oyalari zamirida iqtisodiyot turli manfaatlarga ega bo'lgan odamlar o'rtasidagi munosabatlar tarmog'i degan tushuncha yotardi. Monopoliyalar, yirik korporatsiyalar, mehnat nizolari va o'zgaruvchan biznes tsikllari mavjud. Biroq, ular ushbu nizolarni hal qilishdan manfaatdor.

Commons hukumat ziddiyatli guruhlar o'rtasida vositachi bo'lishi kerak, deb o'yladi. Commonsning o'zi ko'p vaqtini hukumat kengashlari va sanoat komissiyalarida maslahat va vositachilik ishlariga bag'ishladi.

Uesli Kler Mitchell (1874-1948) amerikalik iqtisodchi bo'lib, biznes tsikllari bo'yicha o'zining empirik ishlari va Iqtisodiy tadqiqotlar milliy byurosining dastlabki o'n yilliklarida rahbarlik qilgani uchun tanilgan. Mitchellning o'qituvchilari orasida iqtisodchilar Torshteyn Veblen va J. L. Laflin va faylasuf Jon Dyui bor edi.

Klarens Ayres (1891-1972) ba'zilar Texas institutsional iqtisod maktabi deb atagan narsaning asosiy mutafakkiri edi. Ayres Torshteyn Veblenning g'oyalari asosida "texnologiya" va "institutlar" dixotomiyasi bilan ixtironi iqtisodiy tuzilmalarning meros bo'lib qolgan jihatlaridan ajratish uchun ishlab chiqdi. Uning ta'kidlashicha, texnologiya har doim ijtimoiy-madaniy muassasalardan bir qadam oldinda edi.

Ayresga Jon Dyui falsafasi katta ta'sir ko'rsatdi. Dyui va Ayres muammolarni tahlil qilish va yechimlarni taklif qilish uchun instrumental qiymat nazariyasidan foydalanganlar. Ushbu

nazariyaga ko'ra, biror narsa insoniyatning hayotiy jarayonini yaxshilasa yoki rivojlantirsa, qiymatga ega bo'ladi. Shuning uchun bu kelajakdagi harakat yo'nalishlarini belgilashda qo'llanilishi kerak bo'lgan mezonga aylanishi kerak.

Ayres bu atamaning har qanday normal ma'nosida "institutsionalist" emasligini ta'kidlash mumkin, chunki u institutlarni hissiyotlar va xurofotlar bilan aniqladi va natijada institutlar faqat asosiy markaz bo'lgan ushbu rivojlanish nazariyasida o'ziga xos qoldiq rol o'ynadi. texnologiya. Ayres Hegelning kuchli ta'siri ostida edi va Ayres institutlari Hegel uchun "Schein" (aldash va illyuziya ma'nosi bilan) bilan bir xil funktsiyaga ega edi. Ayresning pozitsiyasiga ko'proq mos keladigan nom - institutsionalist emas, balki "texno-bixeviorist" bo'ladi.

Adolf A. Berle (1895–1971) huquqiy va iqtisodiy tahlilni birlashtirgan birinchi mualliflardan biri bo'lib, uning ishi zamonaviy korporativ boshqaruvda tafakkurning asoschisi bo'lib turibdi. Keyns singari, Berle ham 1919 yil Parij tinchlik konferentsiyasida edi, ammo keyinchalik Versal shartnomasi shartlaridan norozi bo'lib, diplomatik ishdan iste'foga chiqdi. Gardiner C. Means, "Zamonaviy korporatsiya va xususiy mulk" (1932) kitobida u yirik biznesning zamonaviy iqtisodiyotidagi evolyutsiyani batafsil bayon qildi va yirik firmalarni nazorat qilganlar yaxshiroq javobgarlikka tortilishi kerakligini ta'kidladi.

Kompaniyalarning direktorlari kompaniyaning aksiyadorlari oldida kompaniya to'g'risidagi qonun hujjatlarida ko'rsatilgan qoidalarga muvofiq javobgar bo'ladilar yoki yo'q. Bu boshqaruvni saylash va ishdan bo'shatish, muntazam umumiy yig'ilishlarni talab qilish, buxgalteriya hisobi standartlari va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin. 1930-yillarda Amerikada odatdagi kompaniya qonunlari (masalan, Delaver shtatida) bunday huquqlarni aniq belgilamagan. Berlening ta'kidlashicha, kompaniyalarning javobgar bo'lmagan direktorlari shuning uchun korxona daromadlarini o'z cho'ntagiga yo'naltirishga, shuningdek, o'z manfaatlari yo'lida boshqarishga moyil. Buni amalga oshirish qobiliyati yirik davlat kompaniyalari aksiyadorlarining ko'pchiligi yolg'iz shaxslar bo'lgan, aloqa vositalari kam, qisqasi, bo'lingan va bosib olinganligi bilan qo'llab-quvvatlandi.

Berle Prezident Franklin Delano Ruzvelt ma'muriyatida ruhiy tushkunlik davrida xizmat qilgan va ko'plab Yangi kelishuv siyosatlarini ishlab chiqqan "Miya ishonchi"ning asosiy a'zosi edi. 1967 yilda Berle va Means o'z ishlarining qayta ko'rib chiqilgan nashrini chiqardilar, unda so'zboshi yangi o'lchov qo'shdi. Bu nafaqat kompaniyalar nazoratchilarining egalaridan aksiyadorlar sifatida ajralib chiqishi edi. Ular korporativ tuzilma aslida nimaga erishishni maqsad qilgan degan savolni qo'yishdi.

Aksiyadorlar [dividendlar va aksiyalar narxini oshirish] uchun mehnat qilmaydilar, aylanmaydilar. Ular faqat lavozim bo'yicha benefitsiarlardir. Ularning merosini asoslash... faqat ijtimoiy asoslarga asoslanishi mumkin... bu asos boylikning mavjudligi bilan bir qatorda taqsimlanishiga ham bog'liq. Uning kuchi faqat bunday boylikka ega bo'lgan shaxslar soniga to'g'ridan-to'g'ri nisbatda mavjud. Shunday qilib, aksiyadarning mavjudligini asoslash Amerika aholisi ichida tarqalishning ko'payishiga bog'liq. Ideal holda, aksiyadarning mavqei har bir amerikalik oilada o'z mavqei va boyligi bo'lsa, individuallikni rivojlantirish imkoniyati to'liq amalga oshadigan bo'lsa, buzib bo'lmaydigan bo'ladi.

Tashkilotlarning iqtisodiy nazariyasi, axborot, mulkiy huquqlar va tranzaksiya xarajatlaridagi yangi o‘zgarishlar bilan institutsionalizmni yangi institutsional iqtisodiyot sarlavhasi ostidagi asosiy iqtisodiyotdagi so‘nggi o‘zgarishlar bilan birlashtirishga harakat qilindi

Institutlarning tebranishlari, albatta, bunday institutlar tomonidan yaratilgan rag'batlantirishning natijasidir va shuning uchun endogendir. An'anaviy institutsionalizm ko'p jihatdan hozirgi iqtisodiy pravoslavlikka javobdir; uning institutsionalistik siyosiy iqtisod shaklida qayta kiritilishi neoklassik iqtisod uchun aniq muammodir, chunki u neoklassiklar qarshi chiqadigan asosiy fikrga asoslanadi: iqtisodni u o'rnatilgan siyosiy va ijtimoiy tizimdan ajratib bo'lmaydi.

Xulosa qilib ytganda, institutsional iqtisodiyot, o'zining evolyutsion yondashuvi va institutlarning iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirishdagi rolini o'rganish bilan iqtisodiy tahlilni boyitadi. Bu maktab iqtisodiyotning faqat iqtisodiy va texnologik jihatlaridan tashqari, ijtimoiy, siyosiy va madaniy institutlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Shuningdek, yangi institutsional iqtisodiyotning rivojlanishi bilan, bu yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham iqtisodiy tizimlarni yaxshilashga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Walton H. Hamilton (1919). "The Institutional Approach to Economic Theory," American Economic Review, 9(1), Supplement, pp. 309–18. Reprinted in R. Albelda, C. Gunn, and W. Waller (1987), Alternatives to Economic Orthodoxy: A Reader in Political Economy, pp. 204–12.
2. [△] D.R. Scott, "Veblen not an Institutional Economist." The American Economic Review. Vol. 23. No.2. June 1933. pp. 274–77.
3. [△] Warren J. Samuels ([1987] 2008). "institutional economics," [The New Palgrave: A Dictionary of Economics. Abstract.](#)
4. [△] ["AMERICAN INSTITUTIONAL SCHOOL"](#). 19 March 2009. Archived from [the original](#) on 19 March 2009. Retrieved 1 April 2018.
5. [△] Malcolm, Dewey and Reese Rutherford (2008). "institutionalism, old," [The New Palgrave Dictionary of Economics](#), 2nd Edition, v. 4, pp. 374–81. [Abstract.](#)
6. [△] Li, Rita Yi Man and Li, Yi Lut (2013) The relationship between law and economic growth: A paradox in China Cities, Asian Social Science, Vol. 9, No. 9, pp. 19–30, <https://ssrn.com/abstract=2290481>
7. [△] Heilbroner, Robert (2000) [1953]. [The Worldly Philosophers](#) (seventh ed.). London: [Penguin Books](#). pp. 221, 228–33, 244. [ISBN 978-0-140-29006-6](#).
8. [△] Veblen, Th. 1898 "Why is Economics Not an Evolutionary Science?", The Quarterly Journal of Economics